

MUZEJ II ZASJEDANJA AVNOJ-a

JAJCE

GRAD II ZASJEDANJA AVNOJ-a

JAJCE

DRAGAN AJDER

**KNJIGA SE IZDAJE POVODOM
35-GODIŠNJICE DRUGOG
ZASJEDANJA AVNOJ-a**

JAJCE

GRAD DRUGOG ZASJEDANJA AVNOJ-a

Turistički vodič
1978

Turistički vodiči
Biblioteka
SPOMENICI REVOLUCIJE

AUTOR TEKSTA
Dragan Ajder

RECENZENTI
Komisija za istoriju OK SK Jajce,
Dragan Lacić i
Gojko Jokić

IZDAVAČI
MUZEJ DRUGOG ZASJEDANJA AVNOJ-a, JAJCE, I
NIŠRO „TURISTIČKA ŠTAMPA“, BEOGRAD, Knez Mihailova 21

ZA IZDAVAČE
Nikola Galić
Ivan Gajić

UREDNIK
Tanja Rović

REDAKTOR
Kosta Rakić

LIKOVNO-GRAFIČKA OPREMA
Miša Martinović

SNIMCI
Boro Mihajlović
Vojni Muzej Beograd

TIRAŽ
50.000
Oktobar 1978.

ŠTAMPA
BIGZ

Prednja korica: Muzej Drugog zasjedanja AVNOJ-a
Zadnja korica: Panorama Jajca

Biblioteci SPOMENICI REVOLUCIJE dodijeljena je ZLATNA PLAKETA na Devetom međunarodnom sajmu turizma i sporta '78 u Sarajevu, marta 1978. godine.

Drug Tito priprema referat za Drugo zasjedanje AVNOJ-a

Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a bile su sudbonosne za istoriju naroda i narodnosti SFRJ.

U Jajcu su, 29. novembra 1943. godine, odlukama Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, ispisane najsvjetlije stranice istorije naroda i narodnosti Jugoslavije.

U Jajcu je vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Josip Broz Tito proglašen za maršala.

Jajce se ponosi što je bilo svjedok ovog događaja tokom prošlog rata, što je u slobodi proživjelo 400 ratnih dana.

Vrijeme je ovdje ostavilo mnoge tragove... Ne bez razloga istoričari i putopisci nazvaše ga „drevnim“, „gradom vjekova“, „riznicom spomenika“... Ako su spomenici kulture najpouzdaniji trag u spletu zamršenih puteva čovjekovog razvoja, života i stvaranja, onda su oni ovdje dobili svoju najvjerodostojniju potvrdu, pokazujući da je čovjek na obalama Plive i Vrbasa živio još u praistorijskom periodu, da je kroz vijekove bio svjedok mnogih istorijskih događaja. Postoje ovdje tragovi neolitskog čovjeka, Kelta, Ilira, Rimljana i Gota, o doseljavanju Slovena, propadanju njihovih plemenskih organizacija, o prelasku na feudalizam i stvaranju srednjovjekovne bosanske države, o njenom procvatu i propadanju. Pamti grad Vizantiju, Ugarsku, Tursku, Habzburšku monarhiju, mnoge bune i ustanke.

Pamti Jajce, ali i Jajce se pamti.

* * *

„Kada smo u Jajcu donosili odluke od presudnog značaja za dalji život naših naroda, znali smo da će Drugo zasjedanje AVNOJ-a imati u istoriji nove Jugoslavije jednu od najdalekosežnijih i najistaknutijih uloga. Ali sve jasniju i potpuniju ocjenu tih dana naše borbe za stvaranje ravnopravne bratske zajednice naroda koji žive na ovoj grudi zemlje dali su i daju događaji u protekliim godinama i danas jer je čitav naš razvitak bio u osnovi uspješno ostvarenje tih odluka.

Veliki datumi u historiji nalik su vječnim bakljama koje u srcu naroda bude ponos na ostvarena djela i pale nove vatre, nove plemenite težnje daljih pokoljenja. Zato u sjećanjima učesnika na tom historijskom skupu, demokratski izabranih predstavnika svih naših naroda, nisu samo prigodan osvrt na prošlost i dragocjeno svjedočanstvo o toj prošlosti već su, u isto vrijeme i pogled kroz našu svijetlu socijalističku stvarnost na još ljepšu budućnost, koju gradimo i želimo da što prije ostvarimo za današnje i buduće generacije.

Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije stvorili su sinovi svih naših naroda, pravi narodni predstavnici, u jeku revolucionarne borbe za slobodu i novi bolji život. U najtežim časovima svoje historije narodi naše zemlje imali su dovoljno snage i sposobnosti da ostvare jednu od svojih najvećih tekovina. Poniklo

iz samog naroda i formirano na Prvom zasjedanju u Bihaću, ovo tada centralno političko tijelo izrazilo je na svom Drugom zasjedanju u Jajcu čvrstu rješenost svih naših naroda da, kao rezultat svoje borbe, ostvare svoj slobodan život i pravednije društveno uređenje u jedinstvenoj i ravnopravnoj bratskoj zajednici. Na temeljima tada postavljenim bilo je potrebno, u daljim žestokim borbama protiv okrutnog neprijatelja, ostvariti konačno oslobođenje zemlje i, već od tih dana i kroz protekle dvije decenije, učvrstiti međunarodni položaj nove Jugoslavije — i na principima socijalizma i samoupravljanja, na osnovama istinske demokratije, graditi i razvijati našu novu državnu tvorevinu. Realnost i veličina revolucionarne misli, izraženo u historijskim odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, dobili su punu potvrdu u čitavom minulom periodu.

Danas, kad Jugoslavija uživa najveći ugled i kao graditelj novog socijalističkog društva i kao dosljedan borac za mir i ravnopravnu, miroljubivu saradnju između svih naroda svijeta, možemo reći da je i ta nova velika tekovina rezultat čitave naše revolucije, njenog revolucionarnog kontinuiteta pod rukovodstvom Komunističke partije, od samog početka ustanka i borbe naših naroda do zasjedanja i odluka Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i dalje do ovih dana“.

Josip Broz Tito: „Kako je rođena nova Jugoslavija“, knjiga I, 1963.

DANI UOČI AVNOJ-a

Posebno i izuzetno značajno mjesto zauzima Jajce u novijoj istoriji naroda i narodnosti Jugoslavije. Malo je gradova u okupiranoj Evropi, koji su u toku II svjetskog rata bili toliko vremena slobodni kao što je to bilo Jajce.

Odazivajući se pozivu Partije 1941. godine rodoljubi Jajca, Šipova i Janja su se među prvima latili oružja. Već 6. avgusta na velikom narodnom zboru u selu Grbavica saopštene su direktive CK KPJ o podizanju ustanka, a na zgradi osnovne škole zalepršala se i crvena zastava. Formirani su i prvi partizanski odredi, a bataljon „Iskra“, čiji je komandant Simela Šolaja, u avgustu mjesecu zauzima Šipovo.

Pod komandom Simele Šolaje preko 500 krajiških partizana pokušalo je da oslobodi Jajce u noći između 2. i 3. novembra 1941. godine. Jajce je branio garnizon od preko 3.000 ustaša, domobrana i njemačkih vojnika. Iako su uspjeli zauzeti fabriku „Elektrobosna“, zbog guste magle partizani su se povukli.

Jajce je oslobođeno 25. septembra 1942. godine poslije žestokih borbi. Ovaj datum se slavi kao dan oslobođenja grada. Već 28. septembra 1942. godine došao je drug Tito, vrhovni komandant

NOV i POJ. Slobodno je bilo do 5. oktobra. Po drugi put je oslobođeno 26. novembra 1942. godine i bilo je slobodno do 5. decembra.

Kada su ratne 1943. godine, 17. avgusta, borci Janjskog odreda ušli u Jajce, bio je to treći dolazak slobode u ovaj grad, koji je ostao slobodan sve do 7. januara 1944. godine. Neposredno po oslobođenju grada stigao je drug Tito sa članovima Vrhovnog štaba. Jajce za duže vrijeme postaje sjedište Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta KPJ, CK SKOJ-a, Centralnog odbora USAOJ-a, svih institucija AVNOJ-a, Partijske i Oficirske škole, strane vojne misije, Štaba Prvog korpusa i Desete divizije, ansambla Kazališta narodnog oslobođenja Jugoslavije i drugih vojnih, partijskih i institucija narodne vlasti. Jednom rječju, Jajce je glavni grad značajne slobodne teritorije.

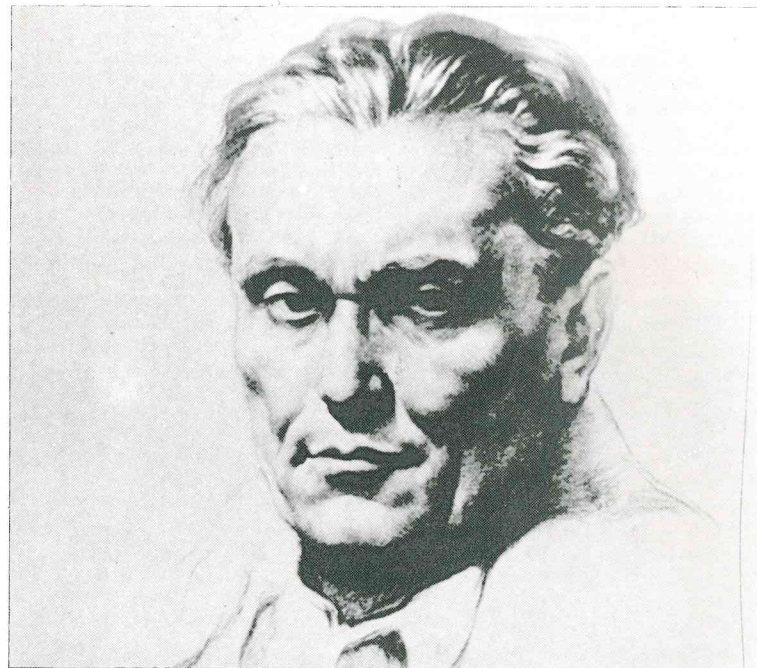
Sjećajući se tih ratnih dana Đorđe Andrejević-Kun je zapisao: „Kao dotadašnji ilegalac nisam mogao ni da zamislim da u ovom oslobođenom gradu vlada ovakav život i tempo vojno-političkog i društveno-kulturnog života. Tu se nalazila Viša oficirska škola, Viša politička škola, Škola za sanitet, Škola za radio telegrafiste, izdavani su bilteni, vijesti, razne novine. Tu je Čiča Janko osnovao TANJUG. U gradu je bilo sve živo, a trgovačke i zanatlijske radnje otvorene“.

Za potrebe kulturnog i političkog života, drug Tito je naredio da se zgrada bivšeg Sokolskog doma obnovi i pretvori u dom kulture. Radovi, kojima je rukovodio arh. Živa Đorđević, otpočeli su 9. septembra i dovršeni 1. oktobra. Svečanom otvaranju Doma kulture prisustvovao je i drug Tito. Ovdje je 6. novembra održana i svečana proslava 26-godišnjice oktobarske revolucije. Dom postaje centar kulturnog života Jajca i cijele slobodne teritorije.

Najveće i najslavnije partizansko pozorište, Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije, u kome su prvo igrali Vjeko Afrić, Ivka i Joža Rutić, Salko Repek, Milan Vujnović i član baleta Žorž Skrigin, sa izuzetnim uspjehom nastavilo je sa radom. U Jajcu ansambl je kompletiran Ljubišom Jovanovićem, Nikolom Popovićem, scenografima Jozom Jandom i Đukom Kavurićem. Ovdje su i muzičari i kompozitori Oskar Danon, Nikola Hercigonja, Andrija Preger, Samuil Čačkez i mali baletski ansambl u kome su Mira Sanjina, Anika Radošević i Žorž Skrigin. Kazalište u Jajcu izvodi, 7. novembra 1943. godine, Gogoljevog „Revizora“ u spomen na oktobarsku revoluciju, a u čast Drugog zasjedanja AVNOJ-a Nušićevog „Narodnog poslanika“. Kazalište njeguje i specijalne estradne scenske oblike: usmene novine, horske recitacije, šarene i prigodne programe povodom jubileja, recitacije. Čitaju se i dijelovi iz Komunističkog manifesta, proglasa i drugo.

Ovdje na obalama Plive i Vrbasa na najupečatljiviji način se moglo vidjeti da narodnooslobodilačka borba nije samo rat i politika, već jedna revolucionarna sveobuhvatnost.

Dolaskom u Jajce, Đorđe Andrejević-Kun je oformio prvi pravi atelje u ratu, u fabrici „Elektrobosna“. Ovdje je Kun izradio rješenje prvog grba i odlikovanja.

Božidar Jakac: Tito (Jajce, novembra 1943.)

Sa neizmernim žarom borci-umjetnici i delegati AVNOJ-a Božidar Jakac i Antun Augustinčić svojim stvaralaštvom upotpunjuju mozaik kulturnog života u Jajcu. Prisjećajući se trenutaka kada je portretirao drugu Tita, Jakac to izuzetno upečatljivo opisuje: „Žurio sam sa crtanjem, vrijeme je dragocjeno, veoma dragocjeno za čovjeka koji u svojim rukama drži sve niti komplikovanog, neobičnog rata, rata kakvog još nije poznavala istorija. Taj divni čovjek koji predstavlja sav naš ustanak i natčovječanski napor, svu našu jedinstvenu borbu, sjedi sam preda mnom, gledamo jedan drugoga u oči, kao ispovjednici. Obuzima me neobično duboko osjećanje. Tu u unutrašnjosti ogromne stjenovite mase nalazi se srce ove borbe, ovamo su uprte oči i uši boraca za slobodu, oči cijelog svijeta, prijateljskog i neprijateljskog“.

U Jajcu je Antun Augustinčić uradio prvu bistu drugu Tita, koja je ukrašavala dvoranu za vrijeme zasjedanja.

Tih ratnih dana 1943. godine u Jajcu su umjetnici-vještaci Marijan Detoni i Đuro Tiljak, zatim Ismet Mujezinović i Vojko Dimitrijević.

TANJUG

Moša Pijade je uporno insistirao kod druga Tita i CK KPJ da se nešto ozbiljno učini kako bi istina o borbi naroda pod Titovim vodstvom prodrila u svijet, da se bolje organizuje služba propagande.

„Bilo nam je jasno — opisivao je Moša Pijade stvaranje Tanjuga — da u pripremama za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, koje su već bile u toku, moramo posvetiti veliku pažnju i štampi, to jest da štampa što brže i što potpunije i to u uslovima koji su zaista bili teški obavesti naše narode o odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Među prvim

Prva redakcija TANJUG-a u Jajcu

zadacima, ipak, nama je u tom trenutku izgledalo neobično važno da se u prvom trenutku, to jest u prvim danima, za vreme zasjedanja AVNOJ-a i posle njega, okrenemo prema inostranstvu, kako bi se inostrana javnost, razume se kod toga smo mislili na sve naše saveznike, što brže obavestila o odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, za koji smo znali da mora da udari temelje novoj Jugoslaviji i odredi fizionomiju poslednje etape borbe naših naroda za oslobođenje.“

To su riječi njegovog osnivača, koje u isto vrijeme znače i najbolju osjenu i definiciju ciljeva Telegrafске agencije nove Jugoslavije, koja je počela sa radom 5. novembra 1943. godine. Tanjug je osnovan i počeo da radi u zgradi „Šarenica“. Članovi prve ratne redakcije bili su Vladislav Ribnikar, Lepa Pijade, Olga Humo, Jara Ribnikar, Milan Gavrić i Mahmud Konjhodžić.

Tanjug je počeo da radi sa skromnim sredstvima. „Poznato mi je da smo u početku imali veoma skromna sredstva: mali davač, trošne pišaće mašine, slabe mašine za umnožavanje i minimalno drugi materijal“ — ostalo je zabilježeno u sjećanjima Moše Pijade.

Ali, radilo se sa velikim entuzijazmom, po cijeli dan i noć.

Tanjug je imao svoja odjeljenja i sekcije: Foto odjeljenje, Prislušnu službu, Bilten Tanjuga, te Odjeljenje za vijesti iz zemlje i inostranstva.

Mihajlo Švabić, Rato Dugonjić i Lola Ribar u Jajcu, novembra 1943. godine

Lolna pogibija

Tih dana u Jajcu se nalazio i Ivo Lola Ribar, legendarni sekretar SKOJ-a i najmlađi član Vrhovnog štaba NOV i POJ i Politbiroa CK KPJ.

Iako je već mjesec dana znao za pogibiju brata Jurice u Crnoj Gori, krio je to pred ocem dr Ivanom Ribarom, koji je takođe stigao u Jajce.

Lola je bio određen da vodi prvu diplomatsku misiju nove Jugoslavije u inostranstvu. Poginuo je prilikom polijetanja od eksplozije bombi bačenih sa njemačkog izviđačkog aviona, na Glamočkom polju, 27. novembra 1943. godine.

Tužnu vijest, koja je sve teško potresla, iste večeri u Jajcu saopštio je dr Ribaru lično drug Tito. Ribar je tada saznao i za smrt drugog sina Jurice.

DRUGO ZASJEDANJE AVNOJ-a

Još 8. februara 1943. godine u ime Vrhovnog štaba NOV i POJ Josip Broz Tito potpisao je, zajedno sa dr Ivanom Ribarom, izjavu Vrhovnog štaba NOV i POJ i AVNOJ-a o karakteru i ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta. Izjava je sadržala i osnovne principe na kojima je zasnovana narodna vlast.

Drug Tito je 2. oktobra uputio vladi SSSR-a telegram povodom predstojeće Moskvske konferencije ministara inostranih poslova SAD, Velike Britanije i SSSR-a. U telegramu se kaže da narodnooslobodilački pokret ne priznaje ni jugoslovensku vladu, ni kralja u inostranstvu, zato što podržavaju saradnika okupatora i izdajnika Dražu Mihajlovića. Povratak te vlade i kralja u zemlju značio bi građanski rat. Većina naroda želi demokratsku republiku, koja se oslanja na narodnooslobodilačke odbore.

Drug Tito je 5. novembra poslao Izvršnom odboru AVNOJ-a telegram u kome je istakao da treba hitno sazvati plenum AVNOJ-a radi donošenja odluke u vezi sa značajnim događajima u svijetu i u Jugoslaviji, obavještavajući da kralj Petar II Karađorđević i izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije namjeravaju da iskoriste sporazum u Moskvi i vrate se u zemlju.

U prvoj polovini 1943. godine propao je pokušaj neprijatelja da u IV i V neprijateljskoj ofanzivi nanese odlučujući poraz glavnini

Delegati na Drugom zasjedanju AVNOJ-a

snaga NOV i POJ. Poslije kapitulacije Italije znatno je proširena slobodna teritorija.

Od Prvog do Drugog zasjedanja AVNOJ-a, NOVJ se organizaciono razvila, učvrstila i udvostručila svoje snage. Pred Drugo zasjedanje AVNOJ-a brojala je oko 300.000 boraca, organizovanih u devet korpusa sa ukupno 27 divizija (101 brigada), 100 partizanskih odreda i oko dvadesetak samostalnih bataljona. U oktobru mjesecu 1943. godine formirana je Mornarica. NOVJ je vezivala za jugoslovensko ratište preko 600.000 neprijateljskih vojnika.

Izvojevani politički i vojni uspjesi u 1943. godini i povoljna međunarodna situacija stvorili su uslove da se ubrza proces daljeg izgrađivanja nove jugoslovenske države. Stepem razvitka NOP i opšta situacija u zemlji, omogućavali su da se učini dalji značajan korak u izgradnji državnosti, i da se pristupi konstituisanju najviših državnih organa. U takvim okolnostima u Jajcu su vršene pripreme za Drugo zasjedanje AVNOJ-a.

Od prve polovine novembra u grad počinju pristizati borci iz svih krajeva naše zemlje, raznih godina i najrazličitije uniformisani. Uoči samog zasjedanja (29. novembra ujutru), arh. Živa Đorđević, zamjenik šefa Tehničkog odeljenja VŠ i vjećnik AVNOJ-a, dobio je naređenje od Vrhovnog štaba sljedeće sadržine: „Noćas će se u Domu kulture održati Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Na teritoriji Jajca ne smije biti osvjetljenja, a u Domu kulture mora ga biti cijele noći. Ali, potrebno je izvršiti najefikasnije zamračivanje Doma, radi njegovog obezbjeđenja od eventualnog napada iz vazduha“.

Naređenje je uspješno izvršeno. Neposredno pred zasjedanje grad je utonuo u mrak, a u sali doma koju je dekorisao Đorđe Andrejević-Kun i koja je bila zamračena, blistalo je električno svjetlo. Za svaki slučaj bile su pripremljene i karbitne lampe.

Neposredno pred početak zasjedanja u sali je bilo izuzetno živo. Susreli su se drugovi koji su zajedno ratovali u Rusiji i u Španiji, zajedno robijali ili izgarali u ilegalnom radu ili na ratištima naše revolucije.

„Među prisutnim delegatima ima sijedih glava i golobradih mladića, radnika i profesora, seljaka i književnika, viših oficira naše Armije i običnih boraca, pravoslavnih, katoličkih i muslimanskih sveštenika, žena ubrađenih prostom seljačkom maramom i intelektualki. Većina delegata je u uniformama i s revolverom o pasu, ali ima, da tako rekнем, i civila; vidi se i crnogorska kapa i bosanska šubara i poneki fes ili radnički kačket“.

Bilo je tačno 19 sati. Drug Tito sa članovima CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ burno pozdravljen od delegata i gostiju ušao je u salu. U takvoj atmosferi, hor Kazališta narodnog oslobođenja Jugoslavije zapjevao je himnu „Hej Sloveni“. Svi prisutni u sali

su ustali i prihvatili pjesmu. Neposredno poslije otpjevane himne i ovacija Titu i NOV, govornici je prišao drug Ivan Ribar, predsjednik Izvršnog odbora AVNOJ-a. „U sali je zavladała duboka tišina... Za govornicom se nalazio otac, koji je prije dva dana ovdje u ovom gradiću, nedaleko od ovoga visokog doma, doznao da su mu u borbi poginula oba sina... Bio je to težak trenutak za sve prisutne na ovom istorijskom zasjedanju. Uzbudeni gledali smo u druga Ribara. Proletjele su nam teške misli... Jurica... Lola Ribar... veliki gubitak — za SKOJ, za narodnooslobodilačku borbu, za socijalističku izgradnju. O tome je morao sigurno da misli i tužni otac — ali njemu je bilo neuporedivo teže nego nama... U tišini prolomio se njegov glas: „Drugovi vijećnici, otvaram Drugo zasjedanje AVNOJ-a“.

Otpočelo je istorijsko Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Dr Ribar je pristupio čitanju izvještaja o radu AVNOJ-a od Prvog do Drugog zasjedanja, komemorišući na kraju smrt poginulih i umrlih članova AVNOJ-a između dva zasjedanja. Kada je pročitao ime posljednjeg člana Izvršnog odbora koji je pao, dr Ribar je zastao nekoliko trenutaka. Nije mogao da pročita i Lolino ime. Bio je to opet težak momenat... A onda je nastavio... „Svi ovi drugovi izabrani su u AVNOJ kao borci i poginuli su kao borci. Neka je slava svima zajedno!“ „Slava im!“ odjeknulo je salom... Lica prekaljenih ratnika vlačila su se suzama...

Nešto kasnije obratio se Mihajlo Švabić riječima: „Drugovi, moram vam saopštiti večeras jednu tužnu vijest. Mi smo u ovom velikom našem oslobodilačkom ratu izgubili mnogo svojih članova, ali nedavno smo imali teži od svih dosadašnjih gubitaka. Izgubili smo vođu omladine Jugoslavije, sekretara i rukovodioca omladinskog antifašističkog Saveza. On je položio svoj život na oltar slobode naših naroda. Drugovi, drug Ivo Ribar, naš voljeni sekretar, vodio je naš Savez punih sedam godina. U toku sedam godina, još u ilegalnim, teškim godinama glavnjača i robijašnica, uspio je da okupi omladinu, da je vaspita, očelichi i očvrsne i da u danima sloma bivše Jugoslavije stane na čelo naše omladine. Drug Ivo Ribar učio nas je isto tako da svim srcem svojim i dušom mrzimo neprijatelje, izdajnike, podle kukavice; koji su izdavali i zabijali nož u leđa svome narodu. Danas njega nema više među nama, ali mi se nad mrtvim tijelom vođe naše omladine zaklinjemo da nećemo nikad i nigdje skrenuti sa puta kojim su nas Partija i on vodili“.

Na prijedlog dr Ribara vijećnici su usvojili dnevni red:

I Svečani dio sjednice

1. Otvaranje — govor predsjednika Izvršnog odbora AVNOJ-a dr Ivana Ribara,
2. Biranje radnog predsjedništva, verifikacionog odbora i zapisničara,
3. Pozdravne depeše

II Radni dio sjednice

1. Izvještaj Verifikacionog odbora,
2. Referat „Razvitak Narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije u vezi sa međunarodnim događajima“ — referent drug Josip Broz Tito, Vrhovni komandant NOV i POJ,
3. Diskusija,
4. Prijedlozi deklaracija i odluka AVNOJ-a,
5. Izbor Predsjedništva AVNOJ-a.

III Odmor

6. Prijedlozi odluka AVNOJ-a i Predsjedništva AVNOJ-a,
7. Pitanja i prijedlozi i
8. Zaključenje zasjedanja.

Svi prisutni delegati, gosti i predstavnici grada Jajca, sa neskrivenim oduševljenjem su očekivali govor druga Tita. Riječi dr Ribara: „Dajem riječ Vrhovnom komandantu . . .“ označile su početak nove epohe u istoriji naših naroda. Za govornicom u sali Doma kulture, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, je čovjek koji je 29 mjeseci na čelu nesalomive oslobodilačke vojske, 29 mjeseci u istoriji ratova bez presedana, herojskih proboja i pobjeda, za govornicom je čovjek koji će snagom svoje ličnosti obilježiti cijelu epohu. Jer, referat druga Tita, po suštini zahvaćenih pitanja, po mobilizacionom karakteru, po sintezi svih naših stremljenja, predstavljao je istorijski datum u daljem toku događaja i razvitka našeg samoupravnog socijalističkog društva. Te riječi, najsnažnije su osvijetlile konture nove države, novog društvenog života.

Prema izvještaju Verifikacionog odbora, AVNOJ je imao 250 vijećnika, bez vijećnika iz Makedonije i Sandžaka.

Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a usvojena je Deklaracija u kojoj su date ocjene razvoja oslobodilačke borbe jugoslovenskih naroda i narodnosti i izložene osnovne odluke AVNOJ-a. Na osnovu Deklaracije prihvaćene su i posebne odluke: o AVNOJ-u kao vrhovnom zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom tijelu Jugoslavije. O Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao privremenoj vladi, o oduzimanju prava zakonite vlade Jugoslavije tzv. jugoslovenskoj vladi u inostranstvu i o zabrani povratka kralju Petru II Karađorđeviću u zemlju, o priznanju i zahvalnosti NOVJ, o uvođenju naziva maršala Jugoslavije u NOVJ, o odobravanju odluka, naredaba i izjava Izvršnog odbora AVNOJ-a i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Na zasjedanju Tito je izabran za člana Predsjedništva AVNOJ-a.

Novoizabrano Predsjedništvo AVNOJ-a donijelo je odluke: o imenovanju Nacionalnog komiteta kao privremene narodne vla-

sti, u kojoj je predsjednik i povjerenik za narodnu odbranu Josip Broz Tito, o potvrdi odluka Osvobodilne fronte Slovenije i Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske o priključenju Jugoslaviji onih dijelova jugoslovenske teritorije koje je poslije prvog svjetskog rata anektirala Italija, o dodjeljivanju naziva maršala Josipu Brozu Titu, o obrazovanju Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.

Noću, između 2 i 3 sata, predlog Josipa Vidmara, u ime slovenačke delegacije, da Predsjedništvo AVNOJ-a donese odluku o dodjeljivanju naziva maršala Jugoslavije drugu Titu pozdravljen je burnim aplauzom. Proglašenje odluke izazvalo je mnogo radosti i uzbuđenja.

Sa pažnjom su saslušane riječi druga Tita:

— Drugovi i drugarice, ja moram ovdje da izrazim ne samo neobičnu radost, nego i ogromno zadovoljstvo koje me prožima kad pomislim da je ova borba, koju smo mi vodili i kojoj sam ja bio na čelu, donijela takve rezultate, koji se danas tako jednodušno priznaju. To je najveća čast ne samo za mene nego i za cijelu našu vojsku. Ovaj čin koji ste mi danas dali obavezuje me da ću učiniti sve što je u mojoj moći da to vaše povjerenje koje ste mi izrazili bude zaista opravdano. Uvjeravam vas da ću na čelu naše junačke, nepobjedive Narodnooslobodilačke vojske ići od pobjede ka pobjedi i da će naši udarci biti još teži i još žešći nego što su bili dosad. Uvjeravam vas da ćemo učiniti sve da naš narod bude skoro slobodan, da skoro održimo još veličanstveniji zbor u našem Beogradu nego što je bio ovaj današnji.

Prisjećajući se te avnojske noći i tog istorijskog trenutka kada je Tito postao maršal, vijećnik Novak Mastilović je zapisao: „Sviće, a mi još na okupu. Negdje u daljini grme topovi. Da li su naši ili fašistički? Da li pozdravljaju novog Maršala ili mu prijete. Svejedno, jer je ovo naša grmljavina koja će jutros odjeknuti iz Jajca širom cijelog svijeta jača od svake kanonade“.

Jajčanka Emina Zjajo izvezla je maršalske činove na uniformi druga Tita.

Ovim državotvornim odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, položeni su temelji nove Jugoslavije.

Ocjenjujući značaj i dalekosežnost odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, drug Kardelj je zapisao: „Očigledno je, dakle, da te mjere nisu značile samo promjenu vlade, nego i promjenu vlasti. A karakter te vlasti bio je određen klasnim karakterom narodnooslobodilačkog pokreta. Odlučujuće jezgro tog pokreta bili su radnici, seljaci, radni ljudi na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije. Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a likvidirana je, prema tome vlast buržoazije, dinastičkih i vojnih klika i uspostavljena vlast radnog naroda na čelu s revolucionarnim socijalističkim snagama.

Ujedno je likvidiran sistem nacionalne neravnopravnosti i ugnjetavanja. Otpočela je borba za unutrašnje učvršćenje i za međunarodno priznanje takvog novog stanja, borba za afirmaciju nove Jugoslavije u svijetu“.

Sedmog januara 1944. godine završava se najznačajniji period u ratnoj istoriji Jajca. Tog dana jedinice NOV i POJ su se povukle iz grada. Ali ne za dugo. Jajce je ponovo oslobođeno 12. septembra 1944. godine. To je bilo četvrto i konačno oslobođenje Jajca, grada ratnika — grada Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Bivši jajački srez (obuhvatao opštine Jajce i Šipovo) dao je u toku NOR-a 5.102 borca, od toga 1.564 žena. Statistika dalje pokazuje da je bilo oko 220 nosilaca „Partizanske spomenice 1941. godine“ i šest narodnih heroja. Da je poginulo ili da su žrtve fašističkog terora 6.584 njegovih žitelja. Da je izgorjelo stambenih i drugih objekata 9.267 itd. U toku rata formirana su tri partizanska odreda: Jajački, Janjski i Janjsko-Pljevski, a boricima jajačkog sreza objavane su Sedma, Deveta, Trinaesta brigada i druge.

JAJCE

Grad Jajce (oko 11.000 stanovnika) ima veoma povoljan prirodno-geografski položaj. Nalazi se na raskrsnici magistralnih puteva koji povezuju kontinentalni dio zemlje sa morem.

Jajce leži na 379 m.n.v. na ušću Plive u Vrbas. Grad se smjestio u uskoj rasjednoj kotlini koja se pruža sjeverozapadnim rubom planine Hum i jedinstven je muzej pod vedrim nebom. Njegove prirodne ljepote izmamiše takva osjećanja putopisaca da ga nazvaše „kontinentalna Venecija“. Ti prirodni ukrasi poznati su širom svijeta, a posebno Plivska jezera, kanjon Vrbasa, vodopad Plive, rijeke Vrbas, Pliva, Ugar, bistri potoci Šedinac, Lučina, Rika i drugi.

Plivska jezera, rijeke i rječice florom i faunom pružaju izvanredne mogućnosti za razvoj turizma, lova i ribolova i svih sportova na vodi.

Jajce okružuju šumovite planine srednje visine, bogate raznovrsnom divljači. Pogodni skijaški tereni i bogatstvo snijega pružaju izuzetne uslove za razvoj zimskih sportova i turizma.

U okvirima SR Bosne i Hercegovine, opština Jajce spada u red srednje razvijenih. Na području opštine nalaze se dvije hidrocentrale (Jajce I i Jajce II). Pored hidroenergetskih izvora opština raspolaže značajnim rezervama boksitne rude, te nalazištima dolomitnih pijesaka, kamena sedre, šljunka, pijeska kao i šumama. U privredi opštine Jajce industrija i rudarstvo (posebno elektrotermijska i elektrohemijska) predstavljaju vodeću privrednu granu.

Postoje značajni hotelsko-ugostiteljski objekti (hotel „Jajce“ A kategorije, hotel „Turist“ B kategorije, hotel „Plivska jezera“, atraktivan „Riblji restoran“, bungalovi, pansion „Dom kajakaša“ i drugi) sa oko 500 ležaja i 3.665 sjedišta, i u domaćoj radinosti više od 100 ležaja.

Muzej Drugog zasjedanja AVNOJ-a je značajna kulturna institucija. Pored stalne postavke organizuje i likovne izložbe sa tematikom NOB i revolucije. Jedna je od najposjećenijih muzejskih ustanova u našoj zemlji.

Rijeka Pliva uliva se, u samom gradu, u Vrbas, obrušavajući se divnim vodopadom visokim oko 20 metara.

Kada se pođe uz tok Plive, na oko 4 km od grada, počinje Malo a zatim se nastavlja Veliko plivsko jezero. Odvajaju ih sedrene (bigrene) pregrade.

Veliko jezero ima površinu 1,148 km², dugo je 3,3 km, široko 350—650 metara a najdublje 36,2 metra. Spada među najznačajnije kajakaške centre, sa svim pratećim objektima i za najveća takmičenja.

Malo jezero je nešto toplije, pa i pogodnije za kupanje. Pliva, njena dva jezera, brojni slapovi i brzaci, bistra zelena voda, kao cjelina poseban su doživljaj. Na Velikom jezeru podignuto je više hotelsko-ugostiteljskih i drugih objekata, što ovo područje čini kompletnim u turističkoj ponudi.

Između Plivskih jezera sačuvane su stare vodenice-mlinovi.

GRAD VJEKOVA

Drevni grad na obalama Plive, s pravom nazvan „grad vjekova“, sačuvao je spomene svoje bogate prošlosti.

PRAISTORIJA

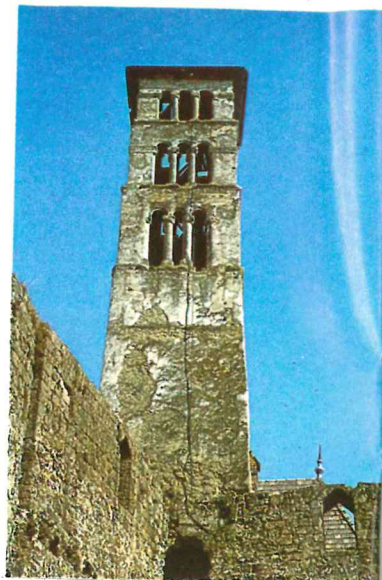
Značajni ostaci materijalne kulture nedvosmisleno potvrđuju da je dolina Plive i Vrbasa, a posebno današnje gradsko područje, bilo nastanjeno u mlađem neolitu, dok najnovija otkrića upućuju na zaključak da je ovaj kraj bio naseljen i ranije. Na desnoj obali Plive, u sedrovitim pećinama u blizini vodopada, na lokalitetu Varošnice pronađeno je oružje i oruđe od kamena, kosti i drveta, kao i dijelovi izlomljenih posuda od ilovače. Značajno praiistorijsko naselje u Jajcu zauzimalo je prostor i danas postojećeg starog jezgra grada, protežući se i na desnoj obali Plive (Varošnice i Pijavice). Najveći dio posuda koje su nađene na području Jajca tipičan je za nalazišta kasnobronzanog doba u Bosni.

ANTIKA

Posebno su mnogobrojni nalazi iz kasnoantičkog i rimskog perioda. Na desnoj obali Plive, na području Pijavica nađeni su ostaci rimske ciglane. Sjeverno od Banjalučke kapije otkrivene su kasnoantičke grobnice. U zidinama tornja Sv. Luke nalazi se uzidana kasnoantička stela. Na ovom lokalitetu nađen je značajan broj predmeta iz rimskog perioda. Posebno je vrijedan dobro očuvani rimski lav. Godine 1931. nađeni su ostaci Mitreuma koji je bio sagrađen početkom IV vijeka.

Grb Stjepana Tomaševića

Zvonik crkve Sv. Luke

Prilikom izgradnje hotela „Turist“ otkriveni su ostaci rimskih stubova, pa je logična pretpostavka da je tu nekada bio rimski forum. Pronađeni su ostaci rimskih termi, a 1963. godine i „zidovi širine 60 cm, a uz njih brojni fragmenti tegula i ibreksa“.

Nađeni novac na području Jajca je većim dijelom sitni bronzani i potiče iz II, III i IV vijeka.

Svi nalazi iz rimskog perioda upućuju na zaključak da je antičko naselje u Jajcu bilo gradskog karaktera.

Od 476. godine p.n.e. pa sve do sredine VII vijeka najčešći gospodar u dolini Vrbasa i Plive je Vizantija. Ostaci jajačkih granarija pokazuju da su se Istočni Goti zadržali na ovom području od kraja V vijeka do tridesetih godina VI vijeka. Najezdom slovenskih plemena u prvoj polovini VII vijeka ilirsko-rimsko stanovništvo je izmaklo u planine.

SREDNJI VIJEK

Doline Plive i Vrbasa u srednjem vijeku imaju znatno veći ekonomski i politički značaj. Car Konstantin Porfirogenet (905—954) u svom djelu „De administrando imperio“, prvi put spominje župu Plivu, a u XII vijeku o njoj govori i pop Dukljanin. Kada su Franci sa svojim vođom Kocilinom prognani iz Ilirika (949—952),

župa Pliva ostala je jedno vrijeme u sastavu hrvatske države, a već u XII vijeku, prema pisanju popa Dukljanina „neki bosanski ban zarati radi te župe sa Hrvatskom“.

Ugarski kralj Ludvig 1363. godine upao je sa sjeverozapada u Bosnu i preko Usore je dopro do grada Sokola „tvrdog grada Plive župe“. Grad Sokol je branio Vukac Hrvatinić. Za zasluge što je stekao u ratu sa Ludvigom, poveljom od 11. avgusta 1366. godine, bosanski ban Tvrtko dodjeljuje župu Plivu Vukcu Hrvatiniću. Ova povelja je od posebnog historijskog značaja, jer je u njoj dat detaljan opis granica župe Plive. Na međašu te župe bješe tada Uskoplje (Donji Vakuf), Iztova jela, Dlamoč (Glamoč), Bitoraj, Lužac, Rčeva i Luka. Kao glavni grad župe Plive spominje se grad Sokol.

Slovensko ime grada u pisanim izvorima javlja se tek u drugoj polovini XIV vijeka. Jajce se, međutim, prvi put spominje u pisanom dokumentu 1396. godine, u kome se Hrvoje Vukčić naziva jajačkim knezom „conte di Jajcze“. Poslije Vukčeve smrti Tvrtko je proglasio zakonitim nasljednikom njegovog sina Hrvoja Vukčića. Jedna od najmoćnijih vlastelinskih porodica u srednjovjekovnoj Bosni bili su Hrvatinići, a Hrvoje Vukčić njen najistaknutiji predstavnik. Hrvoje Vukčić je vojvoda „Donjih kraja“, „conte di Jajcze“, „herceg spljetski“, itd.

O porijeklu imena grada Jajca postoje različita mišljenja. Međutim, ime je najvjerovatnije dobio po jajolikom sedrenom kršu na kome je i podignut. Ali, ime grada može se dovesti i u vezu sa „Castell uovo“ kraj Napulja. Jer, talijanska riječ „uovo“ znači što i naše „Jajce“.

O podizanju grada i vremenu zidanja njegovih utvrda postoje takođe različita mišljenja. Mnogi istoričari pripisuju zidanje grada Hrvoju Vukčiću u vremenu od 1391—1404. godine. Međutim, neke karakteristike u arhitekturi grada ukazuju da njegov nastanak treba datovati mnogo ranije. Provjereni historijski podaci govore da je Hrvoje bio gospodar grada, da je u Jajcu izdavao povelje, podigao porodičnu grobnicu itd. Pojava vatrenog oružja i stalne ratne opasnosti sigurno su nagnale Hrvoja da prilagodi i gradi utvrde grada prema zahtjevima nove ratne fortifikacije.

Herceg Hrvoje se pojavljuje i kao naručilac rukopisa. Sačuvane su dvije bogato iluminirane knjige priređene po nalogu Hrvoja — takozvani „Hvalov rukopis“, koji se danas nalazi u Bolonji i „Hrvojev misal“, koji se čuva u Carigradu.

PRIJESTONICA POSLJEDNJIH BOSANSKIH KRALJEVA

Poslije Hrvojeve smrti 1416. godine grad Jajce sa župom Donjih krajeva za kratko vrijeme postaje baština Radivoja Jablanovića, a ubrzo i prijestonica posljednjih bosanskih vladara: kralja Stjepana Ostoje, kralja Tome, a kasnije i njegovog sina Stjepana Tomaševića (1461—1463). Kralj Toma je umro u julu 1461. godine, a iste godine uz veliku pompu i prisustvo izaslanika pape Pija II koji je donio krunu, u crkvi Sv. Luke u Jajcu krunisan je Stjepan Tomašević. Od tog vremena Stjepan Tomašević sa ponosom naziva Jajce „stoni

grad kraljevstva mi". Ali, prijeteća opasnost sa istoka brzo je pomutila eho krunidbenog slavlja. Papa i ugarski kralj su obećali punu pomoć Stjepanu Tomaševiću, a ovaj, ohrabren njihovim obećanjima, otkazao je danak na koji se obavezao sultanu.

Otkazivanje plaćanja danka, situacija u Bosni i na Balkanu, ubrzali su odluku sultana Mehmeda Fatih da 1463. godine lično, na čelu velike vojske, krene u Bosnu. Sultan je svoju vojsku podijelio: jedan dio je poslao na Savu da spriječi Matiju Korvinu da dođe u pomoć Bosni, drugim dijelom je sam pošao da opsjeda Bobovac, dok je pod komandom beglerbega Mahmud-paše Anđelovića značajne snage poslao pod Jajce. Već prvi nalet je bio dovoljan da se predaju mnogi gradovi, među njima i Bobovac, jedan od najutvrđenijih bosanskih gradova. Ne osjećajući se sigurnim ni u Jajcu, kralj se sa manjom pratnjom povukao u utvrđeni Ključ. Prema pisanju osmanlijskih hroničara, Mahmud-paši je bilo naređeno da uhvati kralja. Razbivši u predgrađu Ključa vojsku koju je Stevan imao, beglerbeg Mahmud-paša je kralja, koji se bio povukao u tvrđavu, zarobio i predao sultanu. Ovaj „nije hteo ni da ga pogleda, već je dao da mu se odrubi glava". Prema narodnom predanju, Stjepan Tomašević je pogubljen kod Jajca i sahranjen na padinama Podhuma na desnoj obali Vrbasa preko puta vodopada. To mjesto se i sada zove „kraljev grob", a obilježeno je jednom kamenom pločom na kojoj nema nikakvog znaka ni ornamenta, osim jednostavnog krsta na sredini gornje strane. Jajce je palo u turske ruke sredinom juna 1463. godine.

BANOVINA

Padom Bosne u turske ruke zaprijetila je neposredna opasnost Ugarskoj i Hrvatskoj. Matija Korvin je preduzeo potrebne pripreme za obnavljanje bosanskog kraljevstva. Kao nasljednik kralja Stjepana Tomaševića, svoga vazala, početkom oktobra 1463. godine započeo je veliki vojni pohod u Bosnu. Glavninu snaga Korvin je usmjerio prema Jajcu i vrlo brzo zauzeo predgrađe, ali se turska posada povukla u Citadelu i tamo, pod zapovjedništvom Karambega Jusufa, neočekivano dugo pružala otpor. Sredinom decembra Jajce je palo. Matiji Korvinu značajnu vojnu pomoć pružio je herceg Stjepan. Oslobođeno Jajce postaje centar novoosnovane Jajačke banovine, kao najisturenija tačka fortifikacionog pojasa organizovanog za odbranu Ugarske. Turska preduzima značajne vojničke pripreme da povрати izgubljene pozicije u Bosni. Sultan je sakupio veliku vojsku u prvoj polovini jula, koja je pod komandom Mahmud-paše Anđelovića, došla pod Jajce. Nešto kasnije Mahmud-paši se pridružio i sam sultan Mehmed II. Ugarska posada u Jajcu je dugo izdržavala turske nalete. Čuvši glasove da se ugarski kralj približava sa vojskom u pomoć Jajcu, sultan je, početkom septembra 1463. godine, naredio povlačenje. Bacio je u Vrbasa četiri velika topa koji su bili izliveni pod gradom.

Dobro ocijenivši strategijski značaj grada Jajca i Jajačke banovine u odbrani ugarskih granica, Matija Korvin ulaže velike napore da

ojača zidine i kule i da grad dobro snabdije i naoruža. Želeći jaku Bosnu, Korvin je uspio da pridobije velikaša Nikolu Ujlahija (Iločkog) i da ga, uz saglasnost ugarskog sabora, dovede u Jajce i tu, u jesen 1471. godine, kruniše za kralja Bosne. Nikola je punih šest godina obavljao kraljevsku vlast.

Jajačka banovina se prostirala od Prusca do Banjaluke. Povezana gustom mrežom utvrđenja, ona je zajedno sa Srebrničkom banovinom, Beogradom i Šapcom, predstavljala posljednji čvrst bedem odbrane Ugarske od Turske.

Za vrijeme Vladislava II Češkog (1490—1515), nasljednika Matije Korvina, Ugari su dosta zapustili grad Jajce i njegove utvrde.

Već od 1491. godine Turci upadaju u Jajačku banovinu i dopiru do tvrđave Vinac, a 1493. godine dospjevaju do samih gradskih zidina. Godine 1500. Skender-paša Mihajlović sa 9.000 vojnika dolazi pod grad. Hrvatski ban Ivan Korvin stiže sa pojačanjem u posljednjem trenutku. Turci ostaviše na bojištu 4.000 mrtvih, dok je Korvin izgubio hiljadu vojnika. Ivan Korvin zaplijenio je sve turske topove a za zapovjednika grada postavio privremeno Ivana Banlažiju.

Između kralja Vladislava i sultana Bajazita, 22. februara 1503. godine, sklopljen je sedmogodišnji mir. Po odredbama ovog mira, Bosna sa Jajcem, zatim Prusac, Sokol, Kozarac, Beograd, Srebrenik i Samac pripadoše Ugarskoj, a Turskoj ostade Ljubuško, Mostar, Travnik, Doboj, Prozor.

Bitkom na Mohaču, 1526. godine, gdje je ugarsko-hrvatska vojska bila poražena, sudbina Jajačke banovine je bila odlučena.

Gazi Husrev-beg 1528. godine sa velikom vojskom zauze Jajce. Posljednjom odbranom grada komandovao je Petar Keglević. Tako „pade najplemenitija tvrđava, jedini bedem Hrvatske, Slavonije, južne Ugarske i Njemačke".

POD TURSKOM UPRAVOM

Prema administrativnoj podjeli turske imperije, Jajce je pripojeno bosanskom sandžakatu i postaje centar kadiluka.

Po talijanskom opisu bosanskog pašaluka iz 1620. godine, u Jajcu je bilo 400 kuća, posada sa više od 400 ljudi, nešto topova srednjeg kalibra, dizdar, kadija i kapetan.

U tursko doba Jajce je često bilo žrtva požara. Po jednoj bilješki jajačkog sidžila saznajemo da je Jajce od 1463. do 1660. godine tri puta gorilo. Posebno katastrofalan je bio požar 15. juna 1658. godine, u vrijeme vezirovanja Melek Ahmed-paše, kada je vatra uništila gotovo sve kuće.

U XVII i XVIII vijeku u Jajcu se postepeno razvijaju zanati, niču karavan-saraji, hanovi i menzilhane, podižu vodenice i stupe u kojima se valjalo sukno i obrađivala koža. Od zanata posebno se ističu kovački, kujundžijski, terezijjski, aščijski, čurčijski, kalajdžijski i drugi.

Lomeći otpor aga i begova u Bosni, Omer-paša Latas na Plivskim jezerima pobjeđuje vojsku pobunjenih aga i begova, opsjeda Jajce i svirepo kažnjava pobunjenike.

KRAJ XIX I POČETAK XX VIJEKA

Berlinskim kongresom 1878. godine Austro-Ugarska je dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. Austrougarska trupe su 1. avgusta 1878. godine zauzele Banjaluku, a 7. avgusta otpočela je borba na Plivskim jezerima. Već iste večeri 53. Leopoldov puk, preko Carevog polja, je ušao u Jajce.

Da bi mogla eksploatisati velika prirodna bogatstva u dolini Plive i Vrbasa, Austro-Ugarska gradi saobraćajnice. Godine 1895. puštena je u saobraćaj pruga uskog kolosjeka Lašva — Jajce.

Osnivanjem „Bosanskog dioničarskog društva za elektrinu“, 1897. godine, u Jajcu se intenzivnije razvija radnička klasa. U početku „Elektrobosna“ je zapošljavala oko 300, a već 1912. godine oko 600 radnika.

Vrijedno je spomenuti da su prva dva dokumenta o radnim odnosima i zdravstvenom osiguranju radnika u Bosni i Hercegovini nastala upravo u Jajcu. Radnička klasa „Elektrobosne“ je najorganizovaniji i najsvesniji dio radničke klase Jajca. Učestvuje u generalnom štrajku 1906. godine i ističe svoje zahtjeve za veća politička prava i odobravanje Pravila Glavnog radničkog saveza Bosne i Hercegovine. Posljedice generalnog štrajka u Jajcu su bile vidljive. Brže se organizuje i razvija sindikalni pokret, osnivaju radničke organizacije, proslavljaju prvomajski praznici, češće su demonstracije i štrajkovi. Godine 1909. u Jajcu je osnovan Mjesni odbor Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. U vremenu od 1909. do 1913. godine „Glas slobode“ bilježi veliki broj štrajkova i tarifnih pokreta radničke klase Jajca.

Kongresom ujedinjenja (1919. godine) u Socijalističku radničku partiju Jugoslavije počinje kvalitetno nova etapa u istoriji radničkog pokreta Jajca. Po broju radnika učlanjenih u SRPJ (k), Jajce je zauzimalo sedmo mjesto u Bosni i Hercegovini. U oktobru 1919. godine u Jajcu je osnovan Mjesni odbor SRPJ (k), a za predsjednika izabran Franjo Peterković. Neposredno poslije toga dolazi do osnivanja Mjesnog udruženja žena socijalista (k), a po održavanju Prvog kongresa SKOJ-a, u Jajcu je osnovano Mjesno udruženje SKOJ-a za Jajce.

Radnička klasa Jajca imala je svog predstavnika na Vukovarskom kongresu — istaknutog radničkog tribuna Franju Peterkovića.

Poslije Vukovarskog kongresa sve je veći broj štrajkova ekonomskog i političkog karaktera. Od 1907. godine u Jajcu se redovno obilježava prvi maj, rastura „Glas slobode“, koji je od Vukovarskog kongresa postao organ KPJ.

Dinko Madunić, istaknuti vođa radničke klase, izabran je za poslanika KPJ u Ustavotvornu skupštinu.

Donošenjem Obznane i Zakona o zaštiti države nastaje period teških progona radničke klase i njenih vođa, a partijske i sindikalne organizacije su razbijene.

Period od 1932. do 1938. godine karakteriše obnavljanje partijskih i sindikalnih organizacija, formiraju se partijski kružoci. Godine 1938. u Jajcu je obnovljena partijska organizacija, a sredinom 1939. godine ovdje su djelovale dvije partijske ćelije.

Pred sudbonosne dane narodnooslobodilačke borbe i revolucije, radnička klasa i partijska organizacija Jajca, formirana i organizovana u dugogodišnjoj borbi, bila je spremna i konsolidovana u pripremanju oružanog ustanka.

SPOMENICI NOB

Na području Jajca postoji veći broj spomen-obilježja kao sećanja na događaje iz NOR-a, posebno na dane Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

TITOVA KUĆA U PARKU KRAJ VRBASIA. Kada je drug Tito stigao u Jajce, 17. avgusta 1943. godine, smjestio se u Bibičevu kuću, u kojoj je radio i spavao.

BURIĆEVA KUĆA. Zbog učestalog bombardovanja grada, krajem avgusta 1943. godine, drug Tito sa članovima Vrhovnog štaba preselio se blizu katakombi i Medvjed kule i nastanio se u Ulici Ejuba Ademovića 19. Burićeva kuća je inače izuzetno zanimljiv objekat bosanske arhitekture iz druge polovine XVIII vijeka. Sve sobe u kući služile su kao kancelarije najvišeg vojnog rukovodstva NOV, a Titova spavaća soba bila je na spratu.

KATAKOMBE I BARAKE VRHOVNOG ŠTABA. Na prostoru između Burićeve kuće i Medvjed kule, nalazi se u sedri usječen ulaz koji vodi u podzemnu prostoriju sa dvije etaže — hram i grobnicu Hrvoja Vukčića. U vrijeme boravka druga Tita u Burićevoj kući, katakombe su služile kao podzemno sklonište. Među objektima usko vezanim za katakombe, značajno mjesto imaju dvije barake koje su za potrebe Vrhovnog štaba bile sagrađene krajem avgusta 1943. godine. U jednoj od njih bila je radna prostorija druga Tita, a u drugoj soba dežurnog oficira i mala trpezarija.

ZGRADA „ŠARENICA“. U njoj su boravili i radili Moša Pijade, Ivo Lola Ribar, Vladimir Dedijer, Vladimir Ribnikar i kipar Antun Augustinčić koji je ovdje izradio i poznatu bistu druga Tita.

KUĆA JOVE GRUBAČA. Za vrijeme trećeg oslobođenja Jajca u ovoj kući boravio je i radio Edvard Kardelj, kao i šef Tehničkog odjeljenja Vrhovnog štaba Vladimir Smirnov — Voloda.

Spomenik oslobodiocima Jajca

ZGRADE I OBJEKTI FABRIKE „ELEKTROBOSNA“. Zbog stalne opasnosti od bombardovanja Vrhovni štab se smjestio u zgrade u krugu fabrike „Elektrobosna“.

U upravnoj zgradi bio je Štab I proleterskog korpusa NOVJ. Na spratu se nalazio i atelje Đorđa Andrejevića-Kuna u kome je intenzivno radio za potrebe VŠ i AGITPROPA. Kun je ovdje uradio skice za prve partizanske ordene: Orden narodnog heroja, Partizanske zvijezde prvog, drugog i trećeg stepena. Orden bratstva i jedinstva, Orden za hrabrost i Medalje za hrabrost. U tom ateljeu izradio je i prvu verziju nacrtu za Partizansku spomenicu i nacрте oznaka za Titovu maršalsku uniformu, kao i idejnu skicu tzv. maršalskog znaka.

U zgradi „Elektrobosne“, u južnom dijelu, bila je izgrađena baraka sa šest prostorija, koja je imala krevete, radio-službu, telefonske instalacije i kancelarije. Ovim prostorijama se koristio VŠ, a u njima su jedno vrijeme bili smješteni i delegati Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

SKLONIŠTE IZA ELEKTROLIZE. Pred sam rat za potrebe fabrike izgrađeno je u sedri veliko sklonište od napada iz vazduha, koje je dobro poslužilo VŠ, vijećnicima i drugim institucijama za vrijeme boravka u Jajcu. Sklonište je imalo električno osvjjetljenje i ventilaciju što je omogućavalo duži boravak u njemu. Ovdje je 3. XII 1943. godine održana prva sjednica Predsjedništva AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta, kojoj je predsjedavao drug Tito.

BARAKE IZMEĐU ELEKTROLIZE I SKLONIŠTA. Ove barake su izgrađene 1943. godine, a imale su istu namjenu kao i one u hali. U jednoj od njih jedno vrijeme je radio drug Tito, a u drugoj je neposredno poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a radilo nekoliko članova Nacionalnog komiteta: Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, Franjo Frol, Vladimir Ribnikar, kao i Predsjedništvo AVNOJ-a.

Između hale elektrolize i fezi-peći bila je još jedna baraka koja je imala posebnu namjenu. U toj baraci radile su Oficirska i Partijska škola.

KULTURNO-ISTORIJSKI SPOMENICI

JAJAČKA TVRĐAVA. Zidine jajačkog grada koje su kroz vijekove odoljevale naletima raznih zavojevača, predstavljaju veliki muzej pod vedrim nebom u kome je smještena raskošna zbirka raznovrsnih spomenika kulture od antike do danas.

Sistem utvrda u Jajcu obuhvata površinu od 11.200 m², a dužina zidova iznosi 1.300 m.

Na spoljnom zidu (tvrđavsko platno) izgrađene su kule, a na važnijim pravcima kapije. Citadela (470 m.n.v.) se nalazi u sklopu ostalih gradskih utvrda i čini krunu njihovog piramidnog završetka. Njen srednjovjekovni graditelj, na osnovu literature je Hrvoje Vukčić Hrvatinić.

Period vladavine Hrvoja Vukčića bio je ispunjen živom građevinskom djelatnošću. Vladajući stil u Jajcu tog doba je rustična gotika. Po arhitektonskim elementima koji su se sačuvali do naših dana, vidi se da je gotika u Jajcu došla iz Primorja, što se dovodi u vezu sa Hrvojevim boravkom u tim krajevima i odrazu na njegovu građevinsku djelatnost. On je vjerovatno doveo i neke od majstora koji su uz pomoć domaćih graditelja zidali jajačke utvrde i Citadelu, zadovoljavajući istovremeno zahtjeve tadašnje vojne fortifikacije, jer zapadna Evropa već poznaje jako vatreno oružje-merzere i topove velikog kalibra.

Kapija, na jugozapadnom dijelu Citadele, koju je napravio Hrvoje ili neki od dvojice posljednjih bosanskih kraljeva, ukrašena je monumentalnim „kraljevskim portalom“. Portal sa grbom napravljen je od pet kamenih blokova muljike. Vrijeme kada je portal postavljen u zid nije tačno utvrđeno, ali je najvjerovatnije da je to urađeno u periodu djelovanja klesarske radionice u Jajcu u prvoj polovini XV vijeka, posebno u zadnjim decenijama bosanske samostalnosti (od 1440. do 1463. godine).

Najvrijedniji dio portala je timpanon u kojem je smješten grb. Jajački grb predstavlja krunu u obliku ljljana (mjesto kacige) s plaštom (velom). Čelenka se sastoji iz buketa cvijeća i štita s ukomponovanom krunom. Grb i portali pripadaju gotici.

BEDEMI. U sistemu gradskih utvrda ističu se dva bedema: sjeverni i zapadni. Najistaknutiji fortifikacioni objekat na sjevernom bedemu je velika tabija koja je služila za postavljanje topova što su štitali grad sa sjevera. U sistemu ovoga bedema značajno mjesto zauzima Banjalučka kapija. U sklopu zapadnog bedema, najvjerovatnije izgrađenog u XV vijeku, nalaze se Travnička kapija i Medvjed kula, koja je, pored Citadele, najatraktivniji i za arheologe i istoričare najinteresantniji dio u sistemu gradskih utvrda. Prema mnogim istoričarima Medvjed kula spada u red najstarijih spomenika u Jajcu.

OSTACI CRKVE SV. LUKE. Najinteresantniji dio crkve je zvonik visok 23,15 m, čija je osnova nepravilan četvorougao. Od posebnog je kulturno-istorijskog značaja, jer je to jedini sačuvan srednjovjekovni zvonik u kontinentalnom dijelu Balkana. Radili su ga domaći majstori, klesari jajačke klesarske radionice. Nakon 1527. godine pretvoren je u minaret Sulejmanije džamije.

KATAKOMBE. Jajačke katakombe, jedinstven spomenik na Balkanu, su dvije prostorije uklesane u sedri. Najvjerovatnije građene početkom XV vijeka, trebalo je da budu grobna crkva Hrvoja Vukčića i njegove porodice.

Jajački mitreum

HRAM BOGA MITRASA. Jajački mitreum otkriven je 1931. godine. Hram boga Mitrasa leži ispod starog grada. Na stijeni zapadnog zida urezana je glavna kulturna ikona koja prikazuje završnu scenu tauroktonije—žrtvovanja bika. Visina joj je 1,68 metara. Mitras je prikazan na uobičajen način — figura mladića koji naliježe lijevim

koljenom na leđa bika oborenog na zemlju. Lijevom rukom podiže glavu bika na više, a desnom mu zabada nož u plećku. Rep, koji se završava sa tri žitna klasa, grči se i povija prema gore. Žitno klasje nagovještava vjernicima razlog ovog svetog ubistva — žrtvovanje koje se vrši radi plodnosti zemlje. Mitras na glavi drži frigijsku kapu, obučen je u tuniku, a preko leđa je ogrnut hlamidom. To je jedini primjerak mitričke skulpture u Bosni.

Teško je utvrditi tačno vrijeme postanka. Najvjerovatnije potiče iz IV vijeka. To je staro indo-iransko božanstvo. Ubraja se među najznačajnije antičke spomenike.

DŽAMIJA ESME SULTANIJE. Predstavlja jedinstven primjer turske arhitekture. Izgrađena je 1753. godine. Džamija pripada najčešćem tipu jednostavne džamije sa jednom kupolom na kockastoj osnovi. Pred džamijom je trijem sa tri kupole, a desno od ulaza postavljen je minaret.

DIZDAREVA DŽAMIJA. Sagradio je jajački dizdar Sulejman beg Kulenović 1813. godine. Prema natpisu na ulazu služila je kao bogomolja (učionica) gradske vojne posade.

Stećci

RAMADAN-AGINO GROBLJE. Sa kamenom česmom iz turskog perioda, potiče iz XVIII vijeka, a sadrži nekoliko sarkofaga i nišana sa grobovima poznatijih domaćih ličnosti.

Od ostalih kulturno-istorijskih spomenika u gradu Jajcu i njegovoj okolini vredni su pomena:

Medved kula

Ibrahim-begova džamija iz 1692. godine.

Musafirhana podignuta početkom XIX vijeka. Godine 1851. u njoj je boravio Omer-paša Latas.

Omerbegova kuća, najvjerovatnije podignuta neposredno poslije zemljotresa 1658, u vrijeme Ahmet-paše.

Kršlak-Hajrudinova kuća, po izgledu suterena možda nastala još u vrijeme Jajačke banovine (1463—1528).

Ansambli bosanskih kuća na prostoru od Citadele do katakombi i Banjalučke kapije sa Okićevom džamijom, koja predstavlja tipičan primjer autohtone islamske sakralne arhitekture sa drvenim minaretom.

Šamića džamija predstavlja jedinstven primjer autohtone arhitekture islamskih bogomolja građenih od drveta. Pretpostavlja se da je iz XVIII vijeka.

Burićeva kuća, dvoetažna bosanska kuća, najvjerovatnije iz druge polovine XVIII vijeka.

Arheološka područja: Bare, Katina, Carevo polje, Klimenta i Podmilačje, predstavljaju izuzetno značajne arheološke lokalitete gdje su otkriveni predmeti koji potiču iz antike i ranog srednjeg vijeka.

Turbe na rijeci Lučini, locirano je lijevo od njenog ušća u Vrbas. Prema narodnom predanju ovdje je sahranjen veterinar sultana Fatiha, pa datira iz XV vijeka.

Mađarsko groblje, u donjem dijelu današnjeg katoličkog groblja, gdje se nalaze dva dobro očuvana stećka.

Klimenta, sa brežuljkom Mašeta i nekropolom nekoliko stećaka. Na Glavici je nađeno nekoliko dragocjenih predmeta, od kojih su najznačajniji dobro očuvani kapitel i kameni krst.

Grupe stećaka na području Divičana; srednjovjekovna nekropola stećaka pod Crkvinom kod Osoja.

Ostaci crkve Sv. Katarine, na Volijaku.

U neposrednoj blizini Jajca nalazi se čitav niz srednjovjekovnih gradova, koji zajedno sa jajačkim utverdama čine jedinstven fortifikacioni sistem — **Komotin, Vinac i Crepoljski grad**.

INFORMACIJE

MUZEJ DRUGOG ZASJEDANJA AVNOJ-a

Ulica 29. novembra 8, telefon (070) 21-075.

Osnovan je 1953. godine za desetogodišnjicu Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Na osnovu sjećanja vijećnika i fotografija rekonstruisan je enterijer prostora u kome je održano istorijsko Drugo zasjedanje AVNOJ-a.

U Maloj sali muzeja smještena je zbirka radova vijećnika umjetnika.

Muzej ima biblioteku, zbirku tonskog i filmskog materijala, predmeta i dokumenata.

Otvoren je svakog dana od 9—12 i od 15—19 časova.

ZBIRKA STARINA U FRANJEVAČKOM SAMOSTANU

Na lijevoj obali Vrbasa, sa raritetima iz starije prošlosti Jajca. Dostupna je posjetiocima.

STALNE MANIFESTACIJE

U Jajcu se održavaju mnogobrojne sportske i kulturne manifestacije.

Sмотра profesionalnih pozorišta BIH svake godine u prvoj polovini juna.

Novembarska smotra jugoslovenskih radio-stanica.

Susret amaterskih reprezentacija republika i pokrajina u fudbalu, za Dan Republike.

Veslačka i kajakaška takmičenja na Velikom plivskom jezeru, regionalnog, republičkog, jugoslovenskog i međunarodnog značaja u junu, julu i avgustu.

SMJEŠTAJ

U gradu Jajcu i na Velikom plivskom jezeru u neposrednoj blizini grada nalaze se sjedeći hoteli i restorani:

Hotel „Jajce“, A kategorije (175 1), na obali Velikog plivskog jezera; bazen u zatvorenom prostoru, noćni bar, restorani i kafane, trim-sala i konferencijska sala. Telefon (070) 21-426.

Hotel „Plivska jezera“, C kategorije (62 1). Telefon 21-184.

Hotel „Turist“, B kategorije (110 1), u gradu. Telefon 21-086.

Hotel „Sport“, D kategorije (125 1); objekat za đake. Telefon 21-067.

Auto-kamp, na Malom plivskom jezeru, druge kategorije. Otvoren od 20. maja do 30. septembra. Telefon 21-330.

RESTORANI:

„Vodopad“, telefon 21-312; „Pliva“ i restoran „Bosanska kuća“ sa bosanskim i drugim specijalitetima, telefon 21-201; Roštilji: „Pecina“, „Šadran“ i „Stari grad“.

PRODAVNICE SUVENIRA

Turist-biro, Unis-turist, Robna kuća i hoteli.

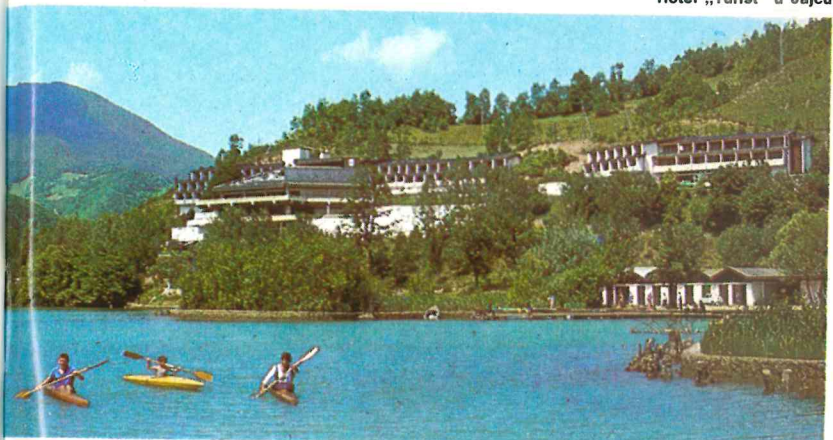
Vodenice na Plivskom jezeru

Hotel „Turist“ u Jajcu

Sportski ribolovci

Hotel „Jajce“ na Velikom jezeru

AUTOBUSKA STANICA ATP „VRBAS“ — Varošnice, tel. 21-087.

BENZINSKE PUMPE:

Energopetrol — Vodopad, tel. 21-101, radi od 7—19 sati i **Energopetrol** — Skela, tel. 21-013, radi non-stop.

AUTOSERVISI: **AMD Jajce** — Skela, tel. 21-047 i **ATSP „Vrbas“**, tel. 21-062.

MILICIJA — Ulica Berte Kučere 63, telefon 21-022.

HITNA POMOĆ — Medicinski centar, telefon 94 i 21-012.

VAŽNIJE TRGOVINE: Robna kuća, tel. 21-030; Prodavnica auto-dijelova. Ul. Sime Šolaje 43, tel. 21-577.

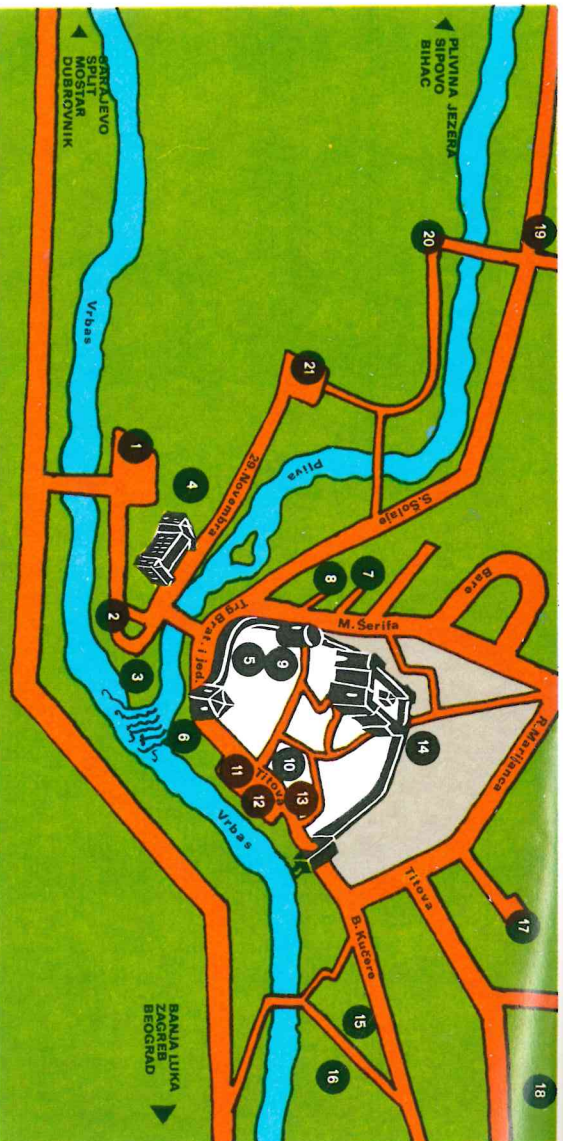
RIBOLOVNA PODRUČJA: Rijeka Pliva sa centrom u Šipovu; rijeka Vrbas, centar u Jajcu; rijeke Janj i Ugar. — **Ribolovne dozvole:** Turist-biro, Ribarsko društvo i svi hoteli. **Dozvole za lov:** Lovачko društvo „Srndać“, Jajce.

PAZARNI DAN: Srijeda, od 7. do 14 sati.

GODIŠNJI VAŠAR: 12—14. oktobar.

IZNAJMLJIVANJE ČAMACA: Brodarsko društvo „Elektrobosna“ (na Plivskim jezerima — vožnja samo čamcima na vesla).

INFORMACIJE: **Turist-biro**, Trg oslobođenja 1, tel. (070) 21-630, telex 45-623, radi od 7 do 21 h; **Unis-turist**, Trg bratstva i jedinstva 8, tel. 21-083, radi od 8—12 i 16—19 h.

1. AUTOBUSKA STANICA, 2. BENZINSKA PUMPA, 3. VODOPAD PLIVE
4. MUZEJ AVNOJA-5, TURIST-BIRO, 6. RESTORAN „VODOPAD“, 7. HRAM MITRASU, 8. HOTEL „TURIST“, 9. KATAKOMBE, 10. DZAMIJA, 11.

- DOM KULTURE, 12. POŠTA, 13. ROBNA KUĆA, 14. TVRĐAVA, 15. SUP —
MILICIJA, 16. FRAJLEVAČKI SAMOSTAN, 17. AMBULANTA, 18. BOLNICA
19. PANSION „SPORT“, 20. STADION „MRAČAN“, 21. GRADSKA PIAČA

UDALJENOSTI

- Jajce — Banjaluka
- Jajce — Banjaluka — Okučani
- Jajce — Banjaluka — Okučani — Beograd
- Jajce — Banjaluka — Okučani — Zagreb
- Jajce — Donji Vakuf — Travnik — Sarajevo

- 72 km
- 132 km
- 394 km
- 255 km
- 166 km

- Jajce — Donji Vakuf — Bugojno — Livno — Split
- Jajce — Donji Vakuf — Bugojno —
Jablanica — Mostar — Opuzen (Jadransko more)
- Jajce — Mirković-Grad — Bihać
- Jajce — Bihać — Karlovac — Zagreb

- 219 km
- 239 km
- 161 km
- 307